

Piotr Gałęcki, Krzysztof Eichstaedt, *Psychiatria sądowa*¹

Od dłuższego czasu można zauważyć wzrost zainteresowania problematyką kryminalistyki, kryminologii, medycyny sądowej, jak również psychologii kryminalnej i psychiatrii, czego wyrazem jest w ostatnich latach rosnąca liczba fachowych publikacji poświęconych tej tematyce. Grono odbiorców takich książek poszerza się – po lekturę sięgają nie tylko specjaliści stricte związani z wymiarem sprawiedliwości i sporządzający ekspertyzy, lecz także laicy. Wiele symptomów wskazuje na to, że ludzkość wkroczyła w okres cywilizacyjnego załamania po względnie spokojnym i stabilnym okresie kilku powojennych dekad. Do najpoważniejszych zagrożeń współczesnego porządku moralnego należy dość częsta wśród ludzi fascynacja przestępczością i przemocą, a także coraz powszechniejsze przyzwolenie na nie. Rośnie również rola agresywnej konkurencji. Zalew popularnej literatury kryminalnej oraz amerykańskich seriali telewizyjnych ukazujących w sposób sensacyjny kulisy śledztw i procesów sądowych sprzyja powstawaniu stereotypów dotyczących pracy śledczych.

W wielu krajach rozwiniętych służby policyjne doskonałą warsztat pracy oparty na metodach psychologii śledczej (ang. *investigative psychology*), w tym zwłaszcza psychologii przesłuchań², psychologii negocjacji policyjnych i kryzysowych³.

¹ P. Gałęcki, K. Eichstaedt, *Psychiatria sądowa*, Warszawa 2022, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 429 s.

² R. Borkowski, *Dwugłos o przesłuchaniach. John R. Schafer, Joe Navarro, „Zaawansowane techniki przesłuchań. Sprawdzone strategie dla organów ścigania, wojska i personelu bezpieczeństwa”*. Rafał Kwasiński, „Przesłuchanie podejrzanego w sprawach przestępstw o charakterze terrorystycznym. Pozytywny wymiar kooperacji negatywnej”, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2020, nr 22, s. 201–209.

³ Por. D. Piotrowicz, *Negocjacje kryzysowe i policyjne. Wybrane zagadnienia psychologiczne i kryminologiczne*, Warszawa 2010; R. Poklek, M. Chojnacka, *Negocjacje policyjne i więzienne*, Warszawa 2017.

Ważnym obszarem nauki i praktyki jest także profilowanie kryminalne (ang. *criminal profiling*), zarówno psychologiczne, jak i geograficzne⁴.

Współcześnie coraz większego znaczenia w pracy wymiaru sprawiedliwości państw rozwiniętych nabierają wyniki ekspertyz z zakresu psychologii i psychiatrii sądowej (ang. *forensic psychology and psychiatry*)⁵, obejmujące psychologiczne i psychiatryczne aspekty zachowań przestępczych, patologii społecznych, agresji, odpowiedzialności prawnej itd.⁶

W odniesieniu do badań psychiatrycznych i sporządzania ekspertyz na potrzeby wymiaru sprawiedliwości w Europie posługujemy się terminem „psychiatria kryminalna” (w tym sądowa), w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie natomiast „kryminologia psychiatryczna” (ang. *psychiatric criminology*, fr. *criminologie psychiatrique*)⁷. Psychiatria kryminalna jest działem psychiatrii zajmującym się badaniem i opisem zjawisk psychiatrycznych (psychopatologicznych) dla celów stosowania prawa karnego. Piotr Gałęcki pisze, że psychiatria sądowa to część medycyny łącząca psychiatrię i wymiar sprawiedliwości. Zajmuje się ona wszystkimi aspektami psychiki człowieka i jej wpływem na czynności, które dla danej osoby mogą mieć konsekwencje lub skutki prawne (s. 1). Jest to dziedzina nauki i medycyny wywodząca się bezpośrednio z medycyny sądowej. Wiąże się ona nie tylko z wymiarem sprawiedliwości, lecz także z postrzeganiem społecznym i etycznym osób, które są zdolne lub niezdolne do czynności prawnych. Z kolei pojęcie kryminologii psychiatrycznej pojawiło się na gruncie francuskiej oraz kanadyjskiej kryminologii.

Wydaje się, że *signum temporis* ostatniej dekady jest lawinowy wzrost zainteresowania zjawiskiem psychopatii i obecnością osób o osobowości psychopatycznej w społeczeństwie. Stąd ogromna popularność filmów i książek o tej tematyce. Zaobserwowano, że osoby psychopatyczne wykazują wyjątkowe umiejętności pozwalające im na zajmowanie wysokich stanowisk i awansowanie, ale mają też szczególne predyspozycje do popełniania przestępstw, czego źródeł można upatrywać w świadomym stawianiu się przez te jednostki ponad prawem i normami społecznymi.

⁴ Zob. np. R. Borkowski, *Radykalizacja jako kategoria analityczna w profilowaniu terrorystów*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2014, nr 4, s. 73–82; tenże, S.J. Hicks, B. Sales, „Profilowanie kryminalne”, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2015, nr 2, s. 91–94.

⁵ Por. najnowszą publikację na ten temat: *Forensic Psychiatry. Fundamentals and Clinical Practice*, B. Puri, I.H. Treasaden (red.), Boca Raton–London–New York 2018, a także: Y. Thyrode, T. Albernhe, *Psychiatrie Légale – sociale, hospitalière, expertale*, Paris 1995.

⁶ Por. np. *The Psychology of Criminal and Antisocial Behavior*, W. Petherick, G. Sinnamon (red.), Amsterdam–London–New York 2017.

⁷ T. Albernhe, *Criminologie et psychiatrie*, Paris 1997.

Głośne przypadki przestępstw oraz związanych z nimi orzeczeń psychiatrycznych budzą zrozumiałe zainteresowanie mediów i społeczeństwa. Do takich zdarzeń należała m.in. sprawa mężczyzny, który w 2014 r. urządził rajd samochodem po sopockim molo oraz deptaku, okaleczył 22 osoby i został *a priori* uznany przez prokuraturę za niebezpiecznego. Po zatrzymaniu skierowano go na leczenie psychiatryczne, dzięki czemu uniknął sprawy karnej, choć pojawiły się głosy, aby jego czyn – wzorem innych krajów – potraktować jako zamach terrorystyczny⁸. Z kolei sprawcę z ciężkimi zaburzeniami psychicznymi, który dokonał zamachu bombowego we wrocławskim autobusie w 2016 r., uznano za terrorystę. Innym przypadkiem była sprawa sprzed lat dotycząca podłożenia bomby przez braci Kowalczyków w opolskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej. Sąd Najwyższy wydał orzeczenie, w którym – na podstawie ekspertyzy psychicznej i psychologicznej – wskazał, że nie sposób doszukać się u sprawców motywacji patriotycznej, mają oni natomiast skłonności do agresji i zachowań destrukcyjnych.

Wykorzystywanie orzeczeń psychiatrycznych w sprawach sądowych i pozaprocesowych zatrzymaniach doprowadziło – w ramach obrony praw człowieka – do powstania ruchu antypsychiatrii. Towarzyszył on szczególnie fali kontestacji i kontrkultury lat 60. XX w. Teoretycy tego nurtu podważali podstawowe założenia i praktyki psychiatrii zachodniej, głosząc, że pacjenci placówek psychiatrycznych nie są osobami chorymi, lecz jednostkami, które nie przyjmują wartości i norm społecznych obowiązujących w społeczeństwie zachodnim. W istocie jest to spór o granice obowiązywania norm społecznych oraz o obronę jednostki przed bezprawnymi działaniami władzy wykorzystującej psychiatrię w sposób instrumentalny, jak to się działo np. w ZSRR (w osławionych psychuszkach). Wyrazem tego był również postulat premiera Donalda Tuska dotyczący bezprawnego bezterminowego przetrzymywania pedofilów już po odbyciu przez nich zasądzonych kar. Według antysystemowców pojęcie choroby psychicznej jest po prostu narzędziem represji stosowanym wobec jednostek zachowujących się nonkonformistycznie. Postulowali oni zatem całkowitą likwidację szpitali psychiatrycznych, które według nich w wolnym społeczeństwie w ogóle nie powinny

⁸ Gdy grupa przechodniów zwróciła uwagę patrolowi policji na nadjeżdżającego pirata drogowego, ten odmówił interwencji. Tamtego wieczoru w rejonie ataku znajdowało się prawie 40 policjantów, lecz żaden z nich nie zareagował. Sprawca nie poniósł odpowiedzialności karnej, w 2017 r. został zwolniony z zamkniętego zakładu psychiatrycznego i ma poddać się leczeniu. Prezydent miasta nazwał ten atak terrorystycznym i zwrócił się z prośbą o zwiększenie liczby patroli na popularnym sopockim Monciaku. Policja natomiast wysunęła wobec miasta żądania finansowe i postulat zainstalowania na deptaku wysuwanych słupków. Ostatecznie w ramach „prewencji” podjęto decyzję o wprowadzeniu opłat za nocne wejście na molo.

istnieć⁹. Artystycznym wyrazem takich przekonań była kultowa powieść Kena Keseya pt. *Lot nad kukulczym gniazdem*¹⁰ oraz jej ekranizacja z 1975 r. w reżyserii Miloša Formana. W Polsce nurt antypsychiatrii reprezentuje znany autor prac kryminologicznych Jarosław Stukan¹¹.

Wydane do tej pory nieliczne polskie podręczniki psychiatrii sądowej mają w większości już sporo lat¹². Recenzowana publikacja Piotra Gałęckiego i Krzysztofa Eichstaedta wypełnia więc lukę na rynku wydawniczym w zakresie problematyki opiniowania sądowno-psychiatrycznego. Książka jest przeznaczona przede wszystkim dla psychiatrów, seksuologów, psychologów, a także dla sędziów, prokuratorów, adwokatów i radców prawnych. Autorzy podręcznika, lekarz i sędzia, w interesujący sposób dzielą się swoją zdobywaną przez wiele lat wiedzą medyczną i prawniczą. Opisują rodzaje zaburzeń psychicznych, rolę i cele psychiatrii sądowej, zadania biegłego sądowego oraz zasady opiniowania, omawiają również zagadnienia praktyczne stosowania psychiatrii sądowej zarówno w sprawach karnych oraz dotyczących wykroczeń, jak i w sprawach cywilnych i rodzinnych, nieletnich oraz uzgodnienia płci. Nie jest to ich jedyny podręcznik o takiej tematyce. W 2022 r. opublikowali bowiem w szerszym gronie autorskim poradnik metodyczny biegłego sądowego z zakresu psychiatrii¹³.

Bardzo obszerny, liczący aż 160 stron, rozdział 1. został określony przez autorów jako część ogólna. Zawiera on wprowadzenie do psychiatrii sądowej jako dziedziny nauki oraz jej roli w postępowaniu sądowym. Autorzy wskazują obowiązującą w psychiatrii granicę między normą a patologią, definiują także zaburzenia i choroby psychiczne, które są klasyfikowane na podstawie kryteriów diagnostycznych zawartych w katalogach chorób: ICD10 oraz DSM-5, będących – jak podkreślają autorzy – dokumentami społecznymi, lecz nie naukowymi¹⁴.

⁹ Por. np. T. Szasz, *The Myth of Mental Illness*, New York 1961; D. Cooper, *Psychiatry and anti-psychiatry*, London–New York 1967.

¹⁰ K. Kesey, *One Flew Over the Cuckoo's Nest*, New York 1962.

¹¹ J. Stukan, *Toksyczna psychologia i psychiatria: depresja a samobójstwo*, Zdzeszowice 2010.

¹² D. Hajdukiewicz, *Zagadnienia psychiatrii sądowej. Część I. Podstawy prawne i medyczne*, Warszawa 2016; J. Przybysz, *Psychiatria sądowa – opiniowanie w procesie karnym. Podręcznik dla lekarzy i prawników*, Toruń 2005; Z. Falicki, L. Wandzel, *Psychiatria sądowa dla studentów prawa*, Białystok 1980; B. Hołyst, J.K. Gierowski, *Psychiatria i psychologia sądowa. Bibliografia polska 1945–1975*, Warszawa 1980; J. Pionkowski, *Psychiatria sądowa*, Warszawa 1970; R. Dreszer, *Zarys psychiatrii sądowej dla medyków i prawników*, Warszawa 1964.

¹³ A. Depko, K. Eichstaedt, P. Gałęcki, A. Krasowska, *Metodyka pracy biegłego psychiatry, psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych, nieletnich oraz wykroczeń*, Warszawa 2022.

¹⁴ Por. S. Pużyński, J. Wciórka, *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne. Badawcze kryteria diagnostyczne*, t. 1–2, Kraków 2000.

Interesujące są rozważania definicyjne na temat zaburzeń psychicznych, choroby, zwłaszcza choroby psychicznej (s. 8). Zasadniczą treść rozdziału stanowi opis rodzajów zaburzeń psychicznych (np. zaburzenia spostrzegania, pamięci, myślenia, intelektu, uczuciowości, woli, świadomości), ich etiologii, objawów oraz przebiegu. Niezwykle ciekawy jest zwięzły opis poszczególnych przypadłości. Czytelnik niebędący specjalistą w dziedzinie psychiatrii ma szansę poznać różnice pomiędzy pareidoliami, iluzjami (złudzeniami), omamami (halucynacjami), halucynoidami, agnozjami, afazjami i apraksjami. Dowiaduje się, czym są: amnezja, ekmnezja, alomnezja, kryptomnezja i konfabulacja, czym różnią się urojenia paranoiczne od paranoidalnych, onirycznych i prześladowczych. Lektura tej części pracy nie wymaga specjalistycznego przygotowania. Autorzy unaoczniają w tym fragmencie, jak złożona jest ludzka psychika oraz jak skomplikowane i różnorodne mogą być jej zaburzenia.

Część rozdziału (35 stron) w całości poświęcono instytucji biegłych sądowych. To dobre kompendium wiedzy traktujące m.in. o rodzajach biegłych, trybie postępowania przed powołaniem biegłego, należyтым wykonywaniu tej funkcji i odpowiedzialności karnej oraz cywilnej biegłego w związku ze sporządzoną opinią. Scharakteryzowano w tym fragmencie opinie instytucji naukowych lub specjalistycznych oraz rodzaje opinii psychiatrycznych (abstrakcyjna, alternatywna, kompleksowa, instytucyjowa, tendencyjna, niepełnowartościowa, prywatna).

Blisko 130 stron liczy kolejny rozdział, w którym opisano wykorzystanie psychiatrii sądowej w sprawach karnych. Definiowana jest tu niepoczytalność wyłączająca odpowiedzialność karną z powodu braku winy sprawcy, jej źródła i następstwa. Kolejne zagadnienia poruszone w tym rozdziale to popełnienie przestępstwa w stanie nietrzeźwości lub odurzenia, cechy upojenia patologicznego i skutki używania szkodliwych substancji. W następnej części tego rozdziału autorzy podjęli problematykę przestępstwa pedofilii oraz przestępstw przeciwko wolności seksualnej. Opisują przebieg badania ambulatoryjnego mającego na celu ustalenie stanu zdrowia psychicznego oraz zasady dotyczące formy i treści opinii z badań. Kolejnym wątkiem tematycznym jest obserwacja sądowo-psychiatryczna, jej przebieg, forma i treść. Następnie autorzy przedstawiają tematykę izolacyjnych oraz nieizolacyjnych środków zabezpieczających. Pojawia się też ważny problem medycznego prognozowania ponowienia przez sprawcę czynu zabronionego.

Rozdział 3. jest poświęcony wykorzystaniu psychiatrii sądowej w sprawach o wykroczenia, rozdział 4. natomiast zastosowaniu jej w sprawach cywilnych i rodzinnych, w tym dotyczących rodzajów wad oświadczenia woli, prawnych oraz medycznych przesłanek ubezwłasnowolnienia. W tej części książki jest opisana problematyka nieważności testamentu, unieważnienia małżeństwa, spraw nieletnich oraz spraw uzgodnienia płci. Końcowe partie książki jest poświęcone zagadnieniom

tajemnicy lekarskiej oraz psychiatrycznej, ich zakresem podmiotowym oraz przedmiotowym, odpowiedzialności za ujawnienie tajemnicy oraz kwestii zwolnienia z zachowania tajemnicy lekarskiej. Całości dopełniają wykazy skrótów i aktów prawnych, przykłady orzecznictwa oraz skorowidz. Bibliografia jest podzielona na działy tematyczne zamieszczane na końcu poszczególnych rozdziałów.

Książka ma charakter podręcznika dla psychiatrów będących biegłymi sądowymi lub starających się o pełnienie tej funkcji. Może być też źródłem informacji poszerzających wiedzę funkcjonariuszy służb policyjnych i specjalnych prowadzących śledztwa. Znajomość zaburzeń chorób psychicznych, tego, jak działają biegli sądowi, jaki jest warsztat pracy psychiatry sporządzającego ekspertyzy, jest cenna dla każdego, kto interesuje się funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości. Taka wiedza bez wątplenia podnosi poziom świadomości i kultury prawnej społeczeństwa.

Po lekturze książki pojawia się jednak uczucie niedosytu i wrażenie, że nie jest ona kompletna, szczególnie z punktu widzenia specjalistów zajmujących się bezpieczeństwem państwa. Zabrakło w niej problematyki motywacji sprawców przestępstw terrorystycznych oraz tematów poświęconych kultowi samobójstwa, a także rozpowszechnionym przestępstwom z nienawiści. Ciekawe byłoby wzbogacenie pracy o rozdział zawierający studia przypadków i zilustrowanie rozważań autorów przykładami najgłośniejszych i kontrowersyjnych spraw kryminalnych z ostatnich lat, w tym np. związanych z przestępstwami o charakterze terrorystycznym i zabójstwami na tle politycznym. Autorzy nie poruszyli także problematyki oceny wiarygodności świadków. Pozostaje mieć nadzieję, że w kolejnym wydaniu poszerzą oni zakres tematyczny, co znacznie zwiększy atrakcyjność książki.